

П'ЕЗООПТИЧНА РЕЛАКСАЦІЯ В КРИСТАЛАХ ТРИГЛІЦИНСЕЛЕНАТУ

Б. Г. Мицик, Н. М. Дем'янишин

*Львівський центр Інституту космічних досліджень НАНУ і НКАУ,
вул. Наукова, 5а, Львів, 290601, Україна*

(Отримано 25 липня 1997, в остаточному вигляді — 18 листопада 1997)

Вивчено фотопружні релаксації в сегнетоелектричних кристалах тригліцинселенату. Виявлено температурні аномалії амплітуд релаксації. Відносні амплітуди релаксації β_{km} характеризуються сильною анізотропією і приймають значення від -5% до +13% при $T = 16^\circ\text{C}$ і від +16% до +90% в околі фазового переходу залежно від геометрії експерименту. Нетиповий хід має температурна залежність відносної амплітуди релаксації β_{31} , яка в околі T_c змінюється від 0% до $\pm\infty\%$. Фотопружні релаксації й особливості їхньої температурної поведінки пояснюємо в рамках п'езокалоричного механізму. Проведені відповідні розрахунки.

Ключові слова: фотопружна релаксація, індукована різниця ходу, п'езокалоричний ефект, температурні аномалії релаксації фотопружності.

PACS number(s): 78.20.Np

При дії одновісного тиску на оптичний матеріал, очевидно, слід очікувати релаксації оптичних параметрів, тобто часової зміни оптичних параметрів при дії незмінного в часі механічного напруження σ_m . Цей ефект, який можна назвати п'езооптичною або фотопружною релаксацією, на відміну від пружної релаксації [1, 2], не вивчений, хоча його практична важливість зумовлена використанням фотопружних (п'езооптичних) пристроїв для вимірювання сили і тиску [3–6]. Саме релаксаційні параметри (амплітуда і час релаксації) визначають динамічні і похибкові границі таких пристроїв.

У цій роботі описана релаксація п'езооптичного ефекту для кристалів тригліцинселенату (ТГСе) при дії механічних напружень σ_m в області пружних деформацій. У цьому випадку відсутні залишкові явища, і такі релаксаційні зміни називають, як правило, ефектом пружної післядії. Реєстрували часи τ і амплітуди релаксації різниці ходу, індукованої тиском σ_m . Відносна амплітуда релаксації β_{km} введена співвідношенням:

$$\beta_{km} = (\delta\Delta_{km}^{rel} / \delta\Delta_{km}) \cdot 100\%, \quad (1)$$

де $\delta\Delta_{km}$ — індукована механічним напруженням різниця ходу, $\delta\Delta_{km}^{rel}$ — релаксаційна зміна індукованої різниці ходу (абсолютна релаксація різниці ходу). Індекси k, m означають, відповідно, напрями поширення світла і дії тиску, вони приймають значення 1, 2, 3, які відповідають осям оптичної індикатрисы кристала X_1, X_2, X_3 .

Абсолютні релаксації різниці ходу $\delta\Delta_{km}^{rel}$ визначали відомим поляризаційно-оптичним методом [7], виходячи з релаксації інтенсивності світла I на лінійній ділянці періодичної залежності $I(\Delta_k)$; Δ_k — різниця ходу світлової хвилі в кристалі. Величини індукованої різниці ходу $\delta\Delta_{km}$ у межах від $\lambda/4$ до $\lambda/2$ зада-

вали величиною σ_m на основі співвідношення [8]:

$$\pi_{km}^o = -\frac{2\delta\Delta_{km}}{d_k\sigma_m}, \quad (2)$$

при використанні відомих для ТГСе п'езооптичних коефіцієнтів (ПОК) π_{km}^o [9].

Досліджували зразки кристалів ТГСе кубічної форми розмірами $5 \times 5 \times 5$ мм, зорієнтовані вздовж осей оптичної індикатрисы. Необхідну оптичну якість зразків контролювали на основі лазерної поляризаційно-оптичної інтерференційної картини (довжина світлової хвилі $\lambda=632.8$ нм).

На рис. 1 подано приклади часових залежностей відносних амплітуд релаксації $\beta_{km}(T)$ для різних геометрій експерименту. Тут відзначимо, що час наростання σ_m становить 0,2 с. Якщо провести інтерполяцію залежностей $\beta_{km}(t)$ до значення $t=-0,2$ с, то можна оцінити величину неврахованої частини β_{km} (чи $\delta\Delta_{km}^{rel}$). Вона складає 1-2% від величини β_{km} і тому не враховується. Бачимо, що для амплітуд п'езооптичної релаксації β_{km} характерна значна анізотропія залежно від геометрії експерименту, включаючи знакову анізотропію. Знак визначали за таким критерієм: якщо $\delta\Delta_{km}^{rel}$ збільшує індуковану різницю ходу $\delta\Delta_{km}$, то знак додатний, якщо зменшує — від'ємний. Звернемо увагу на особливість напрямку 2: при дії тиску в цьому напрямку амплітуди релаксації є великими і практично однакові ($\beta_{12} \approx \beta_{32}$), при поширенні світла в цьому напрямку амплітуди малі, причому $\beta_{21} < \beta_{23}$. Відзначимо також нерівність $\beta_{12} \leq \beta_{13}$. Ці зауваження будуть обговорені нижче в рамках запропонованого механізму ефекту п'езооптичної релаксації та його температурної залежності.

Що стосується часів релаксації τ , то вони становлять 50-80 сек і в межах точности експерименту

не залежать від величини σ_m (10–100 кг/см²) та незначно збільшуються в області фазового переходу (ФП) — 60–90 сек.

На рис. 2 показано температурні залежності абсолютних релаксацій різниць ходу, приведених до одиниці довжини кристала, а на рис. 3 — температурні залежності відносних амплітуд релаксації β_{km} . Виявлені суттєві аномалії амплітуд релаксації в області ФП. При цьому контрастність аномалій, мірою якої може бути відношення амплітуди релаксації при довільній температурі $T \leq T_c$ до амплітуди релаксації при початковій (кімнатній) температурі, для залежностей $\beta_{km}(T)$ значно менша, ніж для $\delta\Delta_{km}^{rel}(T)$. Це пояснюємо на основі виразу (1), у якому значення релаксації ділиться на індуковану різницю ходу $\delta\Delta_{km}$. Остання, згідно з (2), прямо пропорційна ПОК π_{km}^o , який збільшується при підвищенні температури до T_c і тим самим частково компенсує зростання $\delta\Delta_{km}^{rel}$.

Ефект п'єзооптичних релаксацій вдалося пояснити, спираючись на п'єзокалоричний механізм. А саме, швидка дія σ_m приводить до адіабатичної зміни температури зразка на величину δT^{rel} , пропорційну величині σ_m . Надалі температура зразка за деякий час τ (час релаксації) внаслідок теплообміну зі зовнішнім середовищем повертається до вихідного стану. Ця релаксаційна зміна температури зумовлює температурну зміну різниці ходу $\delta\Delta_{km}^{rel}$. Такий механізм п'єзооптичної релаксації підтверджується розрахунками згідно з таким співвідношенням:

$$\delta\Delta_{km}^{rel} = \frac{d\Delta_k}{dT} \delta T_m^{rel}(T) = \frac{d\Delta_k}{dT} \frac{dT_m^{rel}}{d\sigma_m} \sigma_m, \quad (3)$$

де індекс m при δT_m^{rel} указує на залежність п'єзокалоричного ефекту від напрямку дії одностороннього тиску σ_m , а $dT_m^{rel}/d\sigma_m$ — п'єзокалоричний коефіцієнт.

Значення температурних похідних $d\Delta_k(T)/dT$ визначені з даних роботи [10]. Що стосується значень $\delta T_m^{rel}(T)$, то їх можна визначити або прямим способом, виходячи з температурних залежностей п'єзокалоричних коефіцієнтів $dT_m^{rel}/d\sigma_m$ [11], або на основі температурних залежностей коефіцієнтів термічного розширення $\alpha_m(T)$, використовуючи відоме співвідношення [12]:

$$\delta T_m^{rel} = -(T_o/C_p)\alpha_m\sigma_m, \quad (4)$$

де T_o — температура зразка і зовнішнього середовища, C_p — теплоємність, віднесена до одиниці об'єму кристала.

Оскільки в [11] подані коефіцієнти $dT_m^{rel}/d\sigma_m$ тільки для кристалів ТГС, то визначення δT_m^{rel} у кристалах ТГСе проведено на основі (4). Із (3) і (4) отримуємо співвідношення для розрахунку абсолютних релаксацій:

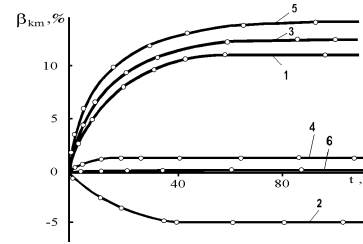

Рис. 1. Відносні релаксації фотопружності $\beta_{km}(t)$ для кристалів ТГСе при $T = 16^\circ\text{C}$, $\lambda=0,63$ мкм: 1— β_{12} ; 2— β_{31} ; 3— β_{32} ; 4— β_{23} ; 5— β_{13} ; 6— β_{21} .

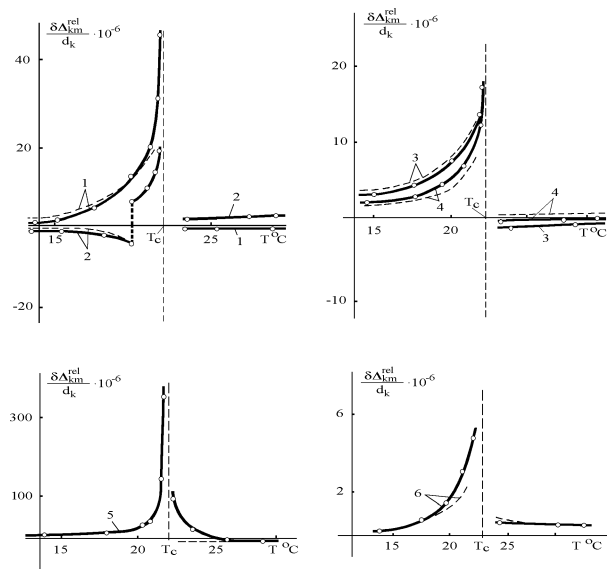

Рис. 2. Температурні залежності абсолютних релаксацій індукованих різниць ходу кристалів ТГСе, $\lambda=0,63$ мкм: 1 — $\delta\Delta_{12}^{rel}/d_1$; 2— $\delta\Delta_{31}^{rel}/d_3$; 3 — $\delta\Delta_{32}^{rel}/d_2$; 4— $\delta\Delta_{23}^{rel}/d_2$; 5 — $\delta\Delta_{13}^{rel}/d_1$; 6 — $\delta\Delta_{21}^{rel}/d_2$. (Суцільна лінія — експеримент, пунктирна — розрахунок).

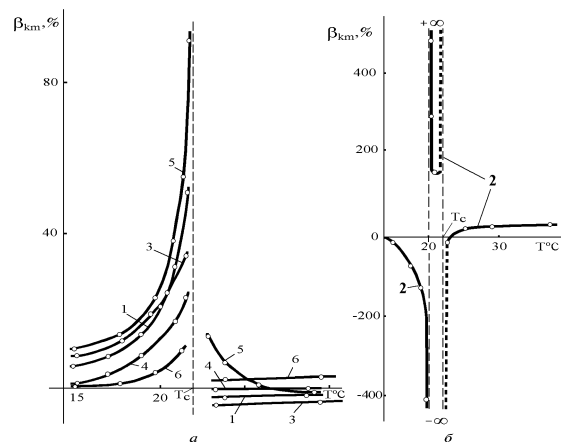

Рис. 3. Температурні аномалії відносних релаксацій фотопружності β_{km} для кристалів ТГСе: 1— β_{12} ; 2— β_{31} ; 3— β_{32} ; 4— β_{23} ; 5— β_{13} ; 6— β_{21} . (Суцільна лінія — експеримент, пунктирна продовження — розрахунок).

$$\delta\Delta_{km}^{rel} = -\frac{T_o}{C_p} \frac{d\Delta_k}{dT} \alpha_m \sigma_m. \quad (5)$$

$$\beta_{km}^a = \frac{(\Delta_k^{sp})' \eta_m \sigma_m d_k}{\gamma_m (\Delta_k^{sp})' \sigma_m d_k} = \eta_m / \gamma_m. \quad (9)$$

Для розрахунків використані значення питомої теплоємності $C_m(T)$ кристалів ТГСе із [13], і, за співвідношенням $C_p = C_m \rho$, визначено $C_p(T)$, питома густина $\rho=1690$ кг/м³ визначена в [14]; коефіцієнти теплового розширення $\alpha_m(T)$ уздовж кристалофізичних осей X_1, X_2, X_3 , які збігаються з осями оптичної індикатриси кристалів ТГСе, розраховані на основі компонент тензора другого рангу α_m . Температурна залежність цих компонент подана в [15] для системи координат X, Y, Z , повернутої навколо осі $Y \equiv X_2$ на кут 20° відносно осей X_1 , і X_3 оптичної індикатриси.

На рис. 2 пунктиром показано розраховані температурні залежності абсолютних п'езооптичних релаксацій, які якісно і кількісно збігаються з експериментальними залежностями. Це підтверджує п'езокалоричний механізм п'езооптичних релаксацій і їхніх температурних залежностей.

Проаналізуємо аномальну частину відносної амплітуди релаксації β_{km} , ураховуючи температурні аномалії п'езооптичних коефіцієнтів. Аномалію залежності $\beta_{km}(T)$ визначимо як різницю між повним значенням у сегнетоелектричній фазі і значенням, екстрапольованим із параелектричної фази, та позначимо β_{km}^a . Очевидно, що аномальна частина відносної амплітуди релаксації β_{km}^a зумовлена, згідно з (1), відношенням аномальних частин абсолютної релаксації й індукованої різниці ходу. Тому з врахуванням (2) запишемо:

$$\beta_{km}^a = (\delta\Delta_{km}^{rel})^a / (\delta\Delta_{km})^a = -\frac{2(\delta\Delta_{km}^{rel})^a}{(\pi_{km}^o)^a d_k \sigma_m}, \quad (6)$$

де $(\pi_{km}^o)^a$ — аномальна частина п'езооптичного коефіцієнта π_{km}^o , яка дається виразом [16,17]

$$(\pi_{km}^o)^a = -\frac{2}{d_k} \frac{dT_c}{d\sigma_m} \frac{d\Delta_k^{sp}}{dT} = -\frac{2}{d_k} \frac{d\Delta_k^{sp}}{dT} \gamma_m, \quad (7)$$

де Δ_k^{sp} — спонтанна різниця ходу, $dT_c/d\sigma_m = \gamma_m$ — коефіцієнт зміщення температури ФП.

Тепер врахуємо, що аномальна частина абсолютної релаксації $(\delta\Delta_{km}^{rel})^a$ зумовлена аномальною, тобто спонтанною, частиною різниці ходу. У результаті вираз для $(\delta\Delta_{km}^{rel})^a$, відповідно до (3), запишемо як

$$(\delta\Delta_{km}^{rel})^a = \frac{d\Delta_k^{sp}}{dT} \frac{dT_m^{rel}}{d\sigma_m} \sigma_m. \quad (8)$$

Підставивши (7) і (8) у (6) і ввівши позначення $d\Delta_k^{sp}/dT = (\Delta_k^{sp})'$ — температурна похідна спонтанної різниці ходу (термооптичний коефіцієнт спонтанної різниці ходу), $dT_m^{rel}/d\sigma_m = \eta_m$ — п'езокалоричний коефіцієнт, отримуємо:

Отже, аномальна частина відносної амплітуди п'езооптичної релаксації β_{km}^a не залежить ні від оптичних параметрів сегнетоелектрика, ні від напрямку поширення світла. Величина β_{km}^a , будучи незалежною також від величини механічного напруження, визначається тільки напрямком дії одновісного тиску. Справедливість цього твердження демонструють залежності $\beta_{32}(T)$ і $\beta_{12}(T)$, які практично збігаються (рис. 3а, криві 1,3). З іншого боку, не збігаються залежності $\beta_{13}(T)$ і $\beta_{23}(T)$, які характеризуються напрямком дії тиску $m=3$, і залежності $\beta_{21}(T)$ і $\beta_{31}(T)$ із $m=1$. Пояснимо це. Величини п'езокалоричних коефіцієнтів в околі ФП, а також коефіцієнтів $(\pi_{km}^o)^a$ і значень $(\delta\Delta_{km}^{rel})^a/\sigma_m$ суттєво залежать від величини діючого напруження σ_m . Це пов'язано виключно з тим, що σ_m зміщує T_c , причому для кристалів ТГСе на значну величину [18]: $-1,6; -1,2; +3,0$ град/(100 кг/см²) для напрямків $m=1, 2, 3$, відповідно. Тому при таких великих значеннях температурних похідних $d\beta_{km}/dT$ значення β_{km} при $T \rightarrow T_c$ дуже суттєво залежить від величини σ_m . Наприклад, із рис. 3 бачимо, що для $\sigma_3=50$ кг/см² (тоді $\Delta T_c = +1,5^\circ$) значення β_{13} змінюється з 90% до 20%. Аналогічне можна продемонструвати і на залежностях $\pi_{km}^o(T)$, $\delta\Delta_{km}^{rel}(T)$, $\delta T_m^{rel}(T)$. Отже, в околі T_c співвідношення (9) давало б задовільні результати тільки при малих $\sigma_m \rightarrow 0$ і при малих похибках температур, при яких визначаються порівнювальні значення β_{km}^a (наприклад, β_{13}^a і β_{23}^a) і, відповідно, $\delta\Delta_{km}^{rel}$ та $(\pi_{km}^o)^a$. За реальних умов експерименту, співвідношення (9) задовільно описує залежності $\beta_{km}(T)$ на віддалі 2-3 градуси від T_c .

На завершення зробимо два зауваження:

1. Нестандартний хід залежності $\beta_{31}(T)$ в околі T_c (рис. 3б) зумовлений виключно тим фактом, що п'езооптичний коефіцієнт π_{31}^o і, відповідно, $\delta\Delta_{31}$, яке входить у знаменник виразу (1) для β_{km} , приймають при $T=20^\circ\text{C}$ нульове значення [9]. А конкретніше, оскільки β_{31} при $T < 20^\circ\text{C}$ має від'ємні значення (рис. 3б), тобто $\delta\Delta_{31}^{rel}$ зменшує індуковану різницю ходу $\delta\Delta_{31}$, то при $\pi_{31}^o \rightarrow +0$ величина $\beta_{31} \rightarrow -\infty$, а з переходом через нуль коефіцієнт $\pi_{31}^o \rightarrow -0$, тому величина $\beta_{31} \rightarrow +\infty$. Другий розрив $\beta_{31} \rightarrow \pm\infty$ простежуємо при $T \rightarrow \pm T_c$, який теж формується переходом π_{31}^o через нульове значення, оскільки при $T \rightarrow -T_c$ коефіцієнт π_{31}^o від'ємний, а при $T \rightarrow +T_c$ — додатний [9].

2. Особливості релаксаційних кривих (рис. 1) при $T=16^\circ\text{C}$, які обговорено вище, мають просте пояснення в рамках запропонованого п'езокалоричного механізму п'езооптичних релаксацій. Конкретизуємо це з допомогою співвідношення, яке запишемо, виходячи з (1), (2) і (5)

$$\beta_{km} = 2 \frac{T_o}{C_p} \frac{d\Delta_k}{dT} \frac{\alpha_m}{\pi_{km}^o d_k} \cdot 100\%. \quad (10)$$

А саме: β_{12} і β_{32} практично однакові, бо, згідно з (10), відрізняються лише термооптичними коефіцієнтами $\delta\Delta_k/dT$, які для напрямків $k=1$ і $k=3$ є сумірними [10], і п'єзооптичними коефіцієнтами π_{12}^o і π_{32}^o , які при цій температурі є рівними і становлять $12 \cdot 10^{-12}$ м²/Н [9]; для напрямку поширення світла

$k=2$ нерівність $\beta_{21} < \beta_{23}$ зумовлена, згідно з (5) і (10), нерівністю коефіцієнтів термічного розширення $\alpha_1 < \alpha_3$, а нестрога нерівність $\beta_{12} \leq \beta_{13}$ зумовлена сумірністю в межах 5% відношень α_2/π_{12}^o і α_3/π_{13}^o , визначених із [9,15], які входять у (10).

-
- [1] В. Т. Зубчанинов, *Основы теории упругости и пластичности* (Высшая школа, Москва, 1980).
- [2] A. S. Nowick, V. S. Berry, *Anelastic relaxation in crystalline solids* (Academic Press, New York and London, 1972).
- [3] Ю. Н. Кликушин, А.С. 1000795 СССР, МКИ G01L 1/24. № 3296535/18-10; заявлено 25.05.81; опубл. 28.02.83, бюл. № 8, 3 с.
- [4] М. И. Ермохин, В. А. Ширяев, А.С. 1204979 СССР, МКИ G01L 1/24. № 3755850/24-10; заявлено 29.03.84; опубл. 15.01.86, бюл. № 2, 4 с.
- [5] Е. П. Чекмарев, М. П. Кукик, Е. К. Галанов, *Опт.-мех. пром.* **12**, 45 (1979).
- [6] В. Г. Mytsyk, A. S. Andrushchak, N. M. Demyanyshyn et al., *Proceedings of SPIE* **3238**, 192 (1997).
- [7] А. С. Сонин, А. С. Василевская, *Электрооптические кристаллы* (Атомиздат, Москва, 1971).
- [8] Б. Г. Мыцык, в *Оптика анизотропных сред. Междуведомственный сборник* (Москва, 1988).
- [9] В. М. Варикаш, Б. Г. Мыцык, Н. А. Романюк, *Физ. электроника* **21**, 60 (1980).
- [10] Н. Р. Иванов, С. Я. Бендерский, И. Т. Тухтасунов, *Изв. Акад. Наук СССР, Сер. физ.* **39**, 798 (1975).
- [11] К. Imai, *J. Phys. Soc. Jpn.* **38**, 836 (1975).
- [12] Ю. И. Сиротин, М. П. Шаскольская, *Основы кристаллофизики* (Наука, Москва, 1979).
- [13] Б. А. Струков, С. А. Тараскин, В. А. Копчик, В. М. Варикаш, *Кристаллография* **13**, 514 (1968).
- [14] R. Pepinski, Y. Okaya, F. Yona, *Bull. Am. Phys. Soc.* **2**, 220 (1957).
- [15] J. Stankowski, W. Malinowski, *Acta Phys. Pol.* **A58**, 773 (1980).
- [16] С. С. Коцур, Б. Г. Мыцык, В. А. Ромашко, *Кристаллография* **37**, 1517 (1992).
- [17] Б. Г. Мыцык, В. А. Ромашко, Я. И. Шопя, *Физ. тверд. тела* **35**, 2272 (1993).
- [18] J. Stankowska, I. Polovinko, J. Stankowski, *Ferroelectrics* **21**, 529 (1978).

THE PIEZOOPTIC RELAXATION IN CRYSTALS OF THREEGLICYN SELENATE

V. G. Mytsyk, N. M. Demyanyshyn

Lviv Center of the Institute of Space Investigations, Naukova Str., 5a, UA-290601, Lviv, Ukraine

The photoelastic relaxation in ferroelectric crystals of threeglicyn selenate are investigated. The thermal anomalies of relaxation amplitudes are studied. The relative relaxation amplitudes β_{km} have a large anisotropy and lie in the value range from -5% to +13% at $T=16^\circ\text{C}$ and from +16% to +90% at the phase transition region. The results depend on the geometry of the experiment. A specific behaviour have been found to be characteristic of the temperature dependence of the relative relaxation amplitude β_{31} . Its value is changed in the region near T_c from 0% to $\pm\infty\%$. The photoelastic relaxations and their temperature behaviour is written on the basis of a piezocaloric mechanism. Corresponding calculations are performed.